Introductie door Leo Delfgaauw

Opening Bilderbuch – Ben Sleeuwenhoek, Zeeuws Museum

Zaterdag 29 september 2018

==========

Bilderbuch - Ben Sleeuwenhoek

Onlangs las ik in het tijdschrift Museumvisie een leuk interview met de directeur van het Zeeuws Museum, mevrouw Ruiter. Vol enthousiasme sprak ze over haar werk en stak ze de loftrompet over museum en provincie waarbij zij het museum relateerde aan lokale tradities en kwaliteiten. In dit verband noemde mevrouw Ruiter ambachtelijkheid en vakbekwaamheid als waarde en als erfgoed. En het trof me dat ze dit ook verbond aan de beeldende kunst. Ik citeer: '*Het Zeeuws Museum kan een rol vervullen om bewustzijn van het ambachtelijke erfgoed te kweken en te koesteren en met hedendaagse kunst te laten zien hoe het verleden voortleeft.*'

Kijk, dat vind ik nou een hele mooie visie en ambitie: om de actualiteit van het ambacht te presenteren in een combinatie met beeldende kunst. Ik ben er namelijk ook van overtuigd dat het werk van kunstenaars nieuw licht kan werpen op ambacht en vaardigheid. Want was is nou precies ambachtelijkheid? Soms wordt het weggezet als de nostalgie en folklore van de jaarlijkse braderie. Of de gezellige Oudhollandse bezigheden langs de route bij Koningsdag. Maar hoe leuk en authentiek ook, het doet geen recht aan het mijns inziens meest wezenlijke aspect van het ambacht: en dat is kennis. Kennis van materiaal, van techniek en van gereedschap. Kennis van het maken. Opgebouwd vanuit oefening en ervaring. En ontwikkeld vanuit de routine van het werk. Dit wordt ook wel 'onbewuste kennis' genoemd. Kennis die wordt ontwikkeld in het doen en die wordt doorgegeven in het nadoen. Zoals een boer het gewas door z'n handen laat gaan of zoals een visser zijn knopen legt. Maar het kan evenzogoed de vakbekwaamheid van een automonteur, een kok of een verpleegkundige betreffen. Het is een kennis van de handen. Ook van de handen van een kunstenaar. En in dit verband is het heel toepasselijk dat op de uitnodiging voor deze tentoonstelling de handen prominent staan afgebeeld. Twee handen van de kunstenaar die voorzichtig de pagina van een kunstenaarsboek lijken om te slaan. Met zorg en aandacht wordt het delicate boek getoond en wordt het vakmanschap van de maker onder onze aandacht gebracht. De opengeslagen pagina laat een wonderlijk plaatje zien; een soort collage met de vorm van een gezicht. Het is een bladzijde uit één van de verschillende plaatjesboeken die in de afgelopen jaren door Ben Sleeuwenhoek zijn samengesteld en die hier onder de titel *Bilderbuch* worden geëxposeerd.

De Duitse titel verraadt niet alleen dat de kunstenaar al geruime tijd in Berlijn werkzaam is, maar ook dat de geschiedenis van het plaatjesboek nauw verbonden is aan de Duitse prentkunst. Vooral in de negentiende eeuw kende Duitsland talloze

drukkerijen en uitgeverijen van volksprenten. Deze zogenaamde *Bilderbogen* hadden een grote distributie, waren goedkoop en zeer populair. De plaatjes konden worden uitgeknipt, verzameld en ingeplakt in albums. Een van de plaatsen waar veel van dergelijke prenten gedrukt werden, was het boven Berlijn gelegen stadje Neuruppin. Ik laat er hier een voorbeeld van zien... De stad kende drie belangrijke fabrikanten van dergelijke populaire grafiek die gezamenlijk zo'n 20.000 verschillende voorstellingen in een miljoenenoplage hebben geproduceerd. Veel van de prenten waren bedoeld voor kinderen, maar ook voor volwassenen gold dat de prenten 'tot lering en vermaak' waren. Het *Bilderbuch* is naar mijn idee dan ook een prachtig voorbeeld van ambachtelijk én artistiek erfgoed.

Natuurlijk is het grootste deel van deze enorme productie van volksprenten in de loop der tijd verdwenen, maar nog altijd zijn er prenten in omloop en zijn er verzamelaars die er fanatiek naar zoeken. En ook van de samengestelde albums met uitgeknipte en ingeplakte plaatjes zijn nog fraaie exemplaren bewaard zowel in particuliere collecties als in prentenkabinetten en musea. Het Zeeuws Museum bezit met het Nederlandse album van Jan Jakob Kerkmeijer uit de jaren 1870 een soortgelijk exemplaar. Het zijn deze albums, de *Bilderbücher*, die Ben Sleeuwenhoek hebben geïnspireerd om zijn eigen beeldarchief met andere ogen te bezien en als materiaal te gaan gebruiken voor collages en beeldcombinaties. Om op zijn eigen manier te laten zien hoe het verleden voortleeft. Veel, zo niet de meeste, kunstenaars hebben wel een beeldarchief waar ze inspiratie, ideeën of voorstellingen aan ontlenen. En in de meeste ateliers is er wel een wand met knipsels en reproducties. Ben Sleeuwenhoek vertelde mij dat hij op het idee kwam om zijn beeldarchief als materiaal te gebruiken toen hij enkele jaren geleden in Denemarken een facsimile uitgave van een plaatjesboek van Hans Christian Andersen vond. De beroemde sprookjesschrijver heeft verschillende albums gemaakt met uitgeknipte figuren en ingeplakte plaatjes. De knipsels hebben een speelse lichtvoetigheid die we bijvoorbeeld ook kennen van de latere knipsels van Henri Matisse en waarvan ik hier twee voorbeelden laat zien. Niet toevallig zijn dit voorbeelden van knipsels die in boekvorm zijn verschenen. Deze vrolijke voorstelling van het circus maakte deel uit van de beroemde uitgave *Jazz* uit 1947. Het boek verscheen in een beperkte oplage van 250 exemplaren en geldt nog altijd als één van de iconen van het zogenaamde 'kunstenaarsboek'.

Kunstenaarsboeken zijn geliefd bij verzamelaars. Het zijn feitelijk kunstwerken in boekvorm. Inhoud, vormgeving, bindwerk, oplage en distributie zijn meestal door de kunstenaar zelf bepaald en dikwijls ook op ambachtelijke wijze gemaakt. Kunstenaarsboeken vragen zowel van de maker als van de lezer bijzondere zorg en aandacht: ze verdragen geen ezelsoren, natte vingers of potloodstrepen. De boeken bieden de kunstenaar de mogelijkheid tot beeldende, conceptuele en typografische experimenten. Het zijn juweeltjes voor de liefhebber. Collectors items. Naast de ondertussen museale exemplaren van allerlei prominente kunstenaars, zijn er vanaf de jaren zestig en zeventig juist veel publicaties verschenen in een 'underground-circuit', bij uitgeverijen in de marge, bij galerietentoonstellingen of gewoon vanuit het atelier. En hier in Middelburg bijvoorbeeld bij het CBK en De Vleeshal zoals deze uitgave uit 1980.

Het is dan ook erg leuk dat in de tentoonstelling van Ben Sleeuwenhoek juist het kunstenaarsboek zo'n prominente rol speelt. Ben is in ons land zeker een van de meest productieve makers van kunstenaarsboeken en van bijzondere edities. Maar naast zijn schilderijen en keramiek zijn de boeken veel minder zichtbaar en daardoor minder bekend. Een unieke gelegenheid dus. Het *Bilderbuch* en zijn eerdere kunstenaarsboeken hebben veel met elkaar gemeen. Ze vormen samen een encyclopedie van verrassingen. Een ontdekkingsreis door de beeldtaal van de kunstenaar en naar de vergezichten van diens verbeelding. Het is een voortdurend spel van betekenissen toekennen én ontkennen. In een begeleidende film over het *Bilderbuch* vertelt de kunstenaar over de verzameling van beeldmotieven en hij kenmerkt dit met de trefwoorden *inventarisering, herhaling, omkering en relativering*. Hierbij is het voor hem van belang dat de boeken met de hand zijn samengesteld; ouderwets knippen en plakken. Het ambacht van het plaatjesboek.

Per boek en soms zelfs per pagina is te volgen hoe de kunstenaar zijn ideeën verbeeldt, associaties maakt en zijn inspiratie vertaalt. In dit opzicht representeren ze, zoals dat in modern onderwijsjargon heet, een 'doorlopende leerlijn'. Natuurlijk is deze ontwikkeling nauw verbonden met die van de artistieke praktijk van de kunstenaar: de context en omstandigheden van het individuele kunstenaarschap, de veranderingen en ervaringen en de wijze waarop de kunstenaar zich in zijn oeuvre blijft ontwikkelen. Sleeuwenhoek spreekt zelf over '*persoonlijke ervaringen die op symbolische wijze vorm krijgen in het werk*.' En zo vertellen de boeken impliciet ook het levensverhaal van de kunstenaar. Een levensverhaal dat meestal vroeg begint en geen pensioen kent. Zo is althans het beeld dat wij gewoonlijk van het kunstenaarschap hebben. Jong geleerd en oud gedaan. Maar zo lang een kunstenaar dingen maakt, zich oefent en bekwaamt, zo lang blijft hij feitelijk leren. Ben Sleeuwenhoek is, zoals dat mooi heet, een gevorderd kunstenaar. Op een leeftijd waarop zowel vooruit als achteruit gekeken kan worden. En ook de knipsels die Henri Matisse op hoge leeftijd maakte, getuigen van een doorontwikkeling van zijn vroegere werk en de ontdekking van nieuwe beeldende mogelijkheden. Kortom; een kunstenaar blijft altijd bezig zich te ontwikkelen door dingen te maken en dingen te leren. De Spaanse kunstenaar Goya maakte op hoge leeftijd een opmerkelijke tekening: een oude man op krukken, misschien een zelfportret, met het bijschrift *Aun aprendo*, ofwel *Ik blijf leren*. U ziet dat in onze tijd van vergrijzing en ouderenzorg het kunstenaarschap een onverwacht perspectief kan geven aan creativiteit en activiteit op hoge leeftijd.

Maar de getekende grijsaard van Goya herkennen we ook als een figuur in de lange traditie van de uitbeelding van de levensfasen. Het is de negentigjarige die op de laatste traptrede staat, hier op een zeventiende-eeuwse prent uit het Rijksmuseum. De trap symboliseert de verschillende stadia van het leven; van kindertijd naar volwassenheid en ouderdom. De levensgang als natuurlijk verloop. De metafoor van de levenscyclus is ook in het werk van Ben Sleeuwenhoek aanwezig; bijvoorbeeld in de herhaling van onderwerpen en in het hergebruik van beeldmateriaal. De voorstelling van de levenstrap is eeuwenlang populair gebleven. Dit vertaalde zich in een enorme productie en distributie van goedkopen prenten. Deze werden ook wel centsprenten genoemd. In de achttiende en negentiende eeuw bereikte de verspreiding van dit

massadrukwerk een hoogtepunt. Niet alleen in Nederland, maar ook in Duitsland. En daarom toon ik hier ook graag een negentiende eeuwse Duitse prent van een levenstrap, ofwel '*Das Stufenaltar des Menschen'*.

En zo is mijn cirkelgang nu ook rond en zijn we terug bij de Duitse volksprent uit de negentiende eeuw. Eén van de inspiratiebronnen voor de beeldboeken van Ben Sleeuwenhoek. De populaire prenten met hun herkenbare beeldtaal. Ooit bedoeld voor spel en plezier, maar ook voor onderwijzing en levensles. En al deze associaties zitten nu verzameld in het *Bilderbuch*. Het plezier van het maken en de wijze les van het kijken. Om te laten zien hoe het verleden voortleeft en hoe ambacht en kunst met elkaar verbonden kunnen zijn.

Leo Delfgaauw